

Розділ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 338.242:519.86

І. Б. Висоцька

СТАН І УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

З'ясовано основні тенденції розвитку національної економіки. Проаналізовано зміну обсягу ВВП України та груп країн світу в докризовий та післякризовий періоди. Визначено тенденції відновлення економік розвинених і країн, що розвиваються. Окреслено основні передумови, які призвели до вразливості економіки України, окреслено заходи підвищення рівня стійкості економіки України.

Ключові слова: *стійкість, відкритість, вразливість економіки, обсяги ВВП, структурні деформації, макроекономічна стабілізація.*

Постановка проблеми. Суспільно-політична невизначеність у країні, нестабільність розвитку світового господарства, агресивність партнерів – всі ці чинники устанавлюють нові вимоги до національної економіки. Якщо ще вчора серед пріоритетних заходів виокремлювали макроекономічну стабілізацію, інноваційне оновлення виробництва, то сьогодні чільною стає економічна безпека та здатність економіки функціонувати в агресивному середовищі. Саме тому особливої актуальності набуває дослідження стійкості національної економіки.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- розкрити сутність поняття «стійкість»;
- проаналізувати вплив світової кризи на українську економіку та економіку груп країн світу;
- окреслити тенденції виходу з кризи економік країн із розвиненою економікою та країн, що розвиваються;
- охарактеризувати причини незахищеності української економіки та окреслити напрями підвищення її стійкості.

Метою статті є дослідження стану та умов забезпечення стійкості української економіки.

Стан дослідження. Стійкість і конкурентоспроможність економічних систем певною мірою висвітлено у наукових працях

українських і закордонних учених, таких як І. Х. Ансофф, А. П. Градов, В. О. Василенко, О. М. Кизим, В. Л. Дикань та ін. Проте дослідження стійкості національної економіки та розробка заходів щодо її забезпечення заслуговує уваги і є нагальними в умовах сьогодення.

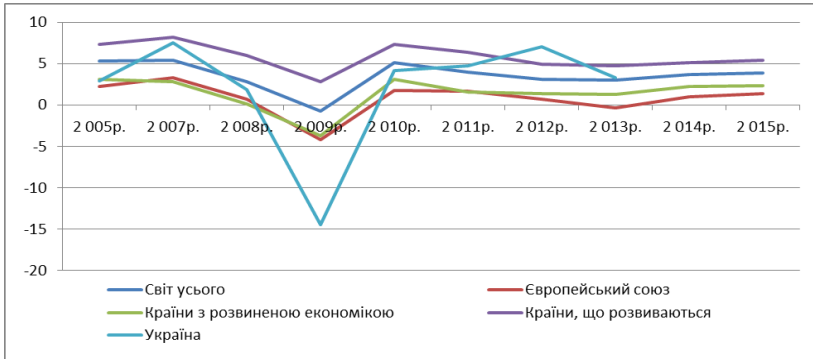
Виклад основних положень. Особливості сучасних умов функціонування економіки вимагають дослідження питань забезпечення її стійкості. Стійкість (англ. *robustness*) – це якість, що дозволяє системі витримувати зміни параметрів зовнішнього середовища, відмінні від розрахункових. Під стійкістю системи розуміють здатність системи набувати стану рівноваги після його порушення під впливом зовнішніх збурень. Стан рівноваги, до якого система здатна повертатися, називають стійким станом рівноваги.

На думку С. В. Анфілатова, стійкість – це здатність системи до збереження значень характеристик за впливу збурень, які здійснює противник, бажаючи знищити системи управління. В системі управління економікою можна виокремити три групи підсистем, що визначають стійкість щодо реакції на вплив зовнішніх загроз: вплив усіх засобів супротивника, спрямованих для завдання шкоди (значного збитку, приведення у стан неієздатності, доведення до банкрутства); вплив всіх видів перешкод та дій на ринку та різноманітні заходи, що впливають на технічний стан засобів управління. Отже, під стійкістю розуміють комплексний стан, для якого характерна надійність і здатність до виживання та нейтралізації перешкод [1].

Стійкість функціонування економічної системи полягає в власливості адаптивності, тобто у тому, що за значної зміни поведінки економічних суб'єктів здійснюється трансформація її структури та взаємозв'язків, у результаті змінюється вся система. Справедливо і те, що зміна національної економіки обумовлює перетворення структури, зв'язків і навички поведінки суб'єктів господарювання на мезорівні.

Непередбачуваність становища у світовій економіці викликає занепокоєння з приводу стійкості національної економіки. Зауважимо, що збереження макроекономічної стабільності та утримання макроекономічних показників засвідчують суттєве посилення стійкості економіки України. Проте нагромадження ризиків нестабільності, спричинених інтеграцією національної економіки у глобальну економічну стагнацію, неминуче.

Тенденції розвитку економіки України повністю повторюють тренди загальносвітових тенденцій. За останній період характерним для України є перевищення загальносвітових темпів економічного розвитку у періоди сприятливої кон'юнктури та більш глибокий спад виробництва у кризові періоди (рис.).

Рис. Приріст (зменшення) ВВП України та груп країн світу, % до попереднього року (2014–2015 рр. дані прогнози)

Джерело: розраховано за даними МВФ, Розділ World Economic Outlook Database, показник Gross domestic product, constant prices, Percentchange. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imf.org. [4].

З огляду на рис., до 2008 р. темпи розвитку економіки України перевищували не лише темпи країн Євросоюзу, але й розвинених країн, проте наслідком світової кризи став один із найбільших спадів виробництва ВВП України у світі, що свідчить про надзвичайну вразливість вітчизняної економіки до зовнішніх шоків.

Траєкторія зростання ВВП після кризи у різних країнах світу засвідчує існування різниці між країнами з розвинуеною економікою та країнами, що розвиваються. Зростання економіки у розвинутих країнах дуже повільне. Обсяг ВВП у деяких із цих країн ще не досяг докризового рівня. Ситуація у країнах, що розвиваються, різко відрізняється від країн із розвинуеною економікою. Темпи росту ВВП у цих країнах уже досягли кризового рівня. Винятком є країни Європи, що розвиваються, траєкторія відновлення у яких є такою ж, як і розвинених країн.

Різниця між ситуацією у розвинених країнах і становищем країн, що розвиваються, є одним із найбільш незрозумілих результатів поточного відновлення світової економіки. У країнах, що розвиваються, спостерігається швидке пожвавлення виробництва ВВП. Фактично воно стало локомотивом світового росту у посткризовий період. Для країн із розвинуеною економікою, навпаки, поточне відновлення обсягів ВВП є найповільнішим за всю післявоєнну епоху.

Щодо України, то світова криза відобразила незахищеність і вразливість економіки України. Як бачимо на рис., обсяги зниження річного ВВП України у 2009 р. перевищили інші європейські країни та світ загалом. Надто складні для економіки України і наслідки кризи, які ускладнили подальший розвиток. Серед основних негараздів необхідно зазначити про різке зниження обсягів виробництва та зовнішньої торгівлі, скорочення валютних резервів, знецінення національної грошової одиниці, значний обсяг дефіциту бюджету, скорочення обсягів заощаджень громадян, а, отже, і зменшення обсягу внутрішніх інвестицій. Отримані «удари» різко скорочують потенціал української економіки та можливість протидіяти майбутнім зовнішнім шокам. Тобто можемо стверджувати, що економічна система України є нестійкою і нездатною нейтралізувати негативні зовнішні впливи та швидко повернутися у стан рівноваги. За таких умов доцільно здійснити комплексний аналіз причин нестабільності та сформулювати основні напрями їх нейтралізації.

Серед основних загроз можна виокремити насамперед надмірну відкритість і залежність економіки України від зовнішнього світу. Безумовно, відкритість економіки спричиняє позитивні структурні зрушення за умови переміщення фінансових ресурсів у найбільш ефективні сфери діяльності. Проте в умовах розвитку України формування відкритої економіки обумовило негативні наслідки, що виявилися посиленням сировинної спрямованості виробництва та експорту. Загрозливими залишаються і обсяги зовнішньоторговельного обігу України у структурі ВВП. У 2005–2008 рр. частка зовнішньоторговельного обороту у ВВП коливалася в діапазоні від 77,0% до 84,7% ВВП. Це свідчить про надмірну відкритість національної економіки та її залежність від розвитку світового господарства. У післякризовий період відкритість економіки не тільки не зменшилась, а навпаки – збільшилась. 2011 р. співвідношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП досяг 91,4%, а у 2013 р. – 94,3%, що ще більше посилює залежність України від зовнішнього впливу. Серед негараздів зовнішньоторговельної діяльності необхідно окреслити і негативне сальдо платіжного балансу. У 2005–2013 рр. спостерігається уповільнення динаміки експорту на тлі випереджаючих темпів зростання імпорту. Унаслідок порушення стабільності та скорочення попиту на світових ринках відбулося суттєве уповільнення динаміки товарного експорту. Так, експорт упродовж цього періоду збільшився у 1,84 рази, а збільшення імпорتنих операцій відбулось у 2,13 рази. Наприклад, у 2013 р. обсяг експортних операцій скоротився на 4,9%, а імпорتنих – відповідно на 3,6%. Збереження в господарстві країни упродовж тривалого періоду

зростання імпорту порівняно з експортом сформувало стійку тенденцію до збільшення від'ємного сальдо зовнішньоторговельного балансу. За 2005–2013 рр. від'ємне сальдо за зовнішньоторговельними операціями збільшилося на 11797,6 млн. дол. США або у 7,36 рази. Випереджаюча динаміка зростання імпорту порівняно з темпами зміни експорту у складі створеної у національному господарстві валової доданої вартості свідчить про наявність вагомих дисбалансів у структурі зовнішньоторговельного обігу та в загальному випуску товарів і послуг. Пришвиджене зростання імпорту та випередження ним динаміки зростання експорту є наслідком низької технологічної конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках, що спричинені наявністю структурних диспропорцій у економіці країни на тлі тривалої технологічної відсталості виробництва.

Викликають стурбованість не тільки обсяги зростання експорту, але і його структура. Останніми роками спостерігається переважання у структурі експорту частки сировинних товарів та продукції з низьким рівнем перероблення. У вартісній структурі випуску сформувалась модель виробництва із перевалювання сировинних, матеріало- й енергоємних галузей (при загальній суттєвій енергетичній залежності України від імпорту енергоносіїв) із низьким рівнем технологічного укладу, орієнтованих на зовнішні ринки збуту, у той час як галузі, які мають забезпечувати потреби внутрішнього ринку, поступово скорочували свою частку. Розвинені країни світу акцентують на розвитку наукомістких галузей економіки. В Україні ж сформована структура виробництва робить її державою з неконкурентними, малоефективними й екологонебезпечними підприємствами. Структурні зміни, які відбулися останнім десятиліттям, характеризуються технологічним відставанням, оскільки за випуском продукції третій технологічний уклад в Україні сьогодні становить майже 58%, четвертий – 38% і лише 4% – п'ятий технологічний уклад. Сьогодні більш як 90% продукції, що виробляється промисловістю України, не має сучасного технічного забезпечення, що спричиняє нерентабельність і неконкурентоспроможність більшості вітчизняних товарів. Такий стан національної економіки пояснюється високим ступенем зносу машин і обладнання, що не дає змоги здійснювати навіть просте відтворення. 2010 р. знос машин і обладнання в цілому в Україні перевищив 47,9%, а в окремих галузях цей показник сягав позначки 67%, зокрема у промисловості – 63,0%, у переробній галузі – 66,8%, у виробництві електроенергії, газу та води – 60,7%, на транспорті – 94,4%. Як наслідок, вітчизняна продукція стає дедалі менш конкурентоспроможною, а в експорті збільшується частка мінеральної сировини і продукції первинної переробки.

Зарадити перетворенню України у світовий сировинний додаток може технологічне оновлення промисловості України. Проте реалізувати оновлення основних засобів неможливо через брак кредитних ресурсів у реальному секторі економіки на тлі високих кредитних ставок. У кризові роки середньозважені відсоткові ставки за кредитами в річному обчисленні збільшилися приблизно на 45%. Водночас у країнах ЄС, США Японії кредитні ставки були суттєво знижені і наближались до нульової позначки. В Україні ставки за кредитами у 2011 р. збільшилися ще на 8%. Це призвело до більшого скорочення фінансових можливостей підприємств та зниження інвестиційної активності.

Не сприяла активізації інвестиційної діяльності і нестабільність бюджетної системи України. Дефіцитність державного бюджету призвела до масштабного скорочення обсягів освоєння державних інвестицій. Низький рівень державного інвестування був пов'язаний насамперед із багаторічною незадовільною структурою видатків бюджету – переважна частина видатків бюджету спрямовувалася на фінансування поточних витрат (витрат цільної спрямованості) та збереження низької частки інвестицій у бюджетних видатках (до 2,5% ВВП). Наслідком такої бюджетної політики стало сповільнення економічної динаміки та гальмування процесів реструктуризації виробництва. Задля збалансованості державних фінансів принципове значення має перехід до політики переорієнтації бюджетних видатків зі споживання на накопичення та підвищення інвестиційної складової бюджетних видатків. Україна вичерпала можливість і залучення зовнішніх боргів, оскільки отримані Україною від міжнародних фінансових організацій на забезпечення структурних змін у багатьох випадках витрачалися не за цільовим призначенням, а на поточні бюджетні потреби.

Зазначені негаразди, притаманні українській економіці в докризовий період, стали причиною її незахищеності та значних негативних наслідків. У країні не були здійснені заходи, спрямовані на укріплення економічної системи та підвищення її стійкості. Відтак висока волатильність показників розвитку економіки. На жаль, і у посткризовий період не було зроблено кроків щодо побудови стійкої до зовнішніх впливів економіки. Саме тому на сучасному етапі актуалізується розробка заходів, спрямованих на підвищення рівня стійкості української економіки.

Насамперед укріплення економічної системи неможливе без відновлення обсягів виготовленого у країні ВВП. Проте економічне зростання повинно орієнтуватися на досягнення передусім не кількісних показників, а якісних. Ця стратегія повинна забезпечити заміщення експортно-сировинних джерел зростання ВВП інноваційними, високо-

технологічними. Нехтуванням цим чинником в подальшому продукуватиме залежну від світових ринків сировинних товарів та іноземного капіталу економіку.

Міжнародна практика подолання наслідків кризи засвідчує, що розвинені країни долають кризу через оновлення промисловості та підвищення продуктивності праці. Збереження тенденції «зростання без розвитку» за умов відсутності стимулів для технологічного оновлення виробництва та підвищення продуктивності праці на основі підвищення інноваційних якостей продукції означає подальше закріплення залежності економіки та посилює загрозу руйнівних наслідків для господарства у майбутньому.

Задля подолання технологічної відсталості та залежності варто розробити та втілювати в життя програму економічного розвитку, що ґрунтується на структурно-інноваційній модернізації виробництва. Безумовно, реалізація такої програми потребуватиме зміцнення інвестиційного потенціалу реального сектору економіки шляхом створення умов для підвищення прибутковості інноваційних виробництв, нарощення власних і позичених інвестиційних ресурсів. Одним із способів розв'язання цього завдання є здійснення заходів, спрямованих на зниження відсоткових ставок за кредити, активізація залучення банківських кредитів.

Політично-економічна нестабільність в Україні, диспропорції у фінансовій сфері призвели до підвищення середньозважених відсоткових ставок за кредитами. Як наслідок, замість необхідного для стимулювання розвитку виробництва збільшення грошової пропозиції спостерігається її обмеження, а, отже, скорочення фінансових можливостей підприємств.

Важливим напрямом подолання структурних і технологічних деформацій повинно стати запровадження ефективного механізму залучення належних обсягів внутрішніх інвестиційних ресурсів. Інвестиційний ресурс виступає основним інструментом розв'язання завдань здійснення структурно-інноваційних перетворень в економіці. Ключовою проблемою інвестиційного забезпечення модернізаційних реформ економіки стає створення інституціональних та економічних умов для забезпечення належного рівня нагромадження основного капіталу. Аналіз структури ВВП за категоріями кінцевого використання і доходу засвідчив, що кінцеве використання українського ВВП характеризується значними коливаннями.

Так, у 1990–2000 рр. частка кінцевих споживчих витрат домашніх господарств була дуже низька, після чого розпочала різко зростати, перевищивши світову у 2012 р. у 1,4 рази. Тобто у 2010–2012 рр.

становище на споживчому ринку України характеризується переспоживанням і недовикористанням ресурсів для нагромадження. Україні притаманне порушення об'єктивних законів відтворення, спричинене диспропорціями між споживанням та нагромадженням за категоріями кінцевого використання ВВП і нерівномірним зростання його складових. Валове нагромадження основного капіталу скоротилось за 20 років майже в 3 рази і у 2013 р. становило лише 15,7%. Зазначимо, що індекс валового нагромадження ВВП у 2012 р. скоротився на 8,9%, а у 2013 р. – на 11,2% порівняно з попереднім роком. Дотримання такої норми накопичення в умовах прогнозованого збільшення капіталомісткості виробництва неминуче призведе до уповільнення економічної динаміки.

Висновок. У господарстві України невирішені ключові проблеми, пов'язані насамперед із забезпеченням стійкості та безпеки економіки. Основні зусилля, спрямовані на вирішення цих проблем, повинні орієнтуватися на здійснення структурної перебудови економіки, стабілізацію діяльності банківського сектора, розширення джерел і підвищення ефективності використання внутрішніх ресурсів розвитку.

---

1. Анфилатов В. С. Системный анализ в управлении: учеб. пособие / В. С. Анфилатов и др. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 423 с.

2. Валова продукція сільського господарства України за 2012 р. (статистичний бюлетень). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uga-port.org.ua/sites/default/files/bl_vpsg_12.pdf

3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

4. Офіційний сайт економічного департаменту ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/unstats.un.org/unsd/snaama/selbasic.

5. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України: (реальний сектор економіки): колективна монографія / Л. В. Дейнеко та ін.; за редакцією: А. І. Даниленка, Л. В. Дейнеко, В. О. Точиліна; Національна академія наук України, ДУ Інститут економіки та прогнозування. – К.: Інститут економіки та прогнозування, 2013. – 290 с.

6. Проданова Л. В. Економічне зростання й економічний розвиток: забезпечення сталості економічної системи: монографія / Л. В. Проданова. – Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. – 400 с.

7. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку: колективна монографія / В. М. Геєцьта ін.; за редакцією М. І. Скрипченко; Національна академія наук України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування». – К.: Інститут економіки і прогнозування, 2012. – 717 с.

8. Фоміна М. В. Проблеми сталого економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія / М. В. Фоміна; М-во освіти та науки, Донец. Нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2010. – 359 с.

Высоцкая И. Б. Состояние и условия обеспечения устойчивости экономики Украины.

Исследовано основные тенденции развития национальной экономики. Проанализировано изменение объема ВВП Украины и групп стран мира в докризисный и послекризисный периоды.

Определены тенденции возрождения экономик развитых стран и стран, которые развиваются. Сформулированы основные причины, которые привели к уязвимости экономики Украины, намечены мероприятия по повышению уровня устойчивости экономики Украины.

Ключевые слова: *устойчивость, открытость, уязвимость экономики, объемы ВВП, структурные деформации, макроэкономическая стабилизация.*

Vysotska I. B. State and conditions of support of economic stability of Ukraine.

An important feature of the economy at present is its stability. The stability of the economic system is its ability to return to balance after its withdrawal from this state under the influence of external disturbances.

The article studies the main trends of the national economy and analyzes the changes of Ukraine's GDP and a group of countries in period of crisis and post-crisis.

The article defines the tendencies of economic recovery in advanced economies and developing countries. Among the main reasons of the vulnerability of the national economy are its transparency and import dependency, the existence of structural deformities, budget deficit, liquidity problems of the banking system of Ukraine.

The research outlines measures to upgrade the level of stability of the Ukraine's economy. Fortification of economic system is impossible without a recovery in amount of GDP produced in the country. Economic growth should primarily focus on achieving not only quantitative indexes but also qualitative ones. That is, primary focus is based on replacement of export and raw sources of GDP growth for innovative, high-tech products.

For that, major efforts should be directed to carry out the economic restructuring, stabilization of activity of banking sector, expanding sources and improving efficiency of internal resources of development. An important direction to overcome structural and technological strains is also the introduction of an effective mechanism to attract appropriate amounts of domestic investment resources.

Key words: *stability, transparency, vulnerability of the economy, GDP, structural strain, macroeconomic stabilization.*

Стаття надійшла 17 березня 2014 р.